

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA TOIMETISED. 30. KÕIDE
ÜHISKONNATEADUSED. 1981, NR. 1

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ЭСТОНСКОЙ ССР. ТОМ 30
ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ. 1981, № 1

H. AHVEN

EMAKEELE SELTS ON SAANUD 60-AASTASEKS

23. märtsil 1980 tähistati Tartus TRÜ aulas Eesti NSV Teaduste Akadeemia juures asuva Emakeele Seltsi 60. aastapäeva. Piduliku koosoleku avasõna ütles seltsi abiesimees prof. H. Rätsep. Seejärel tervitas seltsi Eesti NSV Teaduste Akadeemia presiidiumi ning Ühiskonnateaduste Osakonna nimel akadeemiksekretär akad. J. Kahk, kes rääkis tunnustavalt seltsi osast meie tänapäeva keeleelus. Emakeele Seltsi viimase kümne aasta tegevusest tegi ettekande seltsi esimees, ENSV TA korrespondentliige prof. A. Kask, rahvaluulesektsooni tegevusest kõneles sektsooni esimees I. Sarv ning Emakeele Seltsi osavõtul korraldatud 69 keelepäevast andis ülevaate seltsi teadussekretär H. Ahven. Koosoleku lõppsõnas visandas prof. H. Rätsep seltsi edaspidiseid tegevusjooni. Pärastlõunal käidi Raadi kalmistul ja pandi lilli seltsi auliikmete prof. J. Jõgeveri, prof. M. J. Eiseni ja akad. J. V. Veski kalmule.

*

60 aastat tagasi, 23. märtsil 1920 peeti ülikooli peahoones Emakeele Seltsi asutamiskoosolek. Sellest võtsid osa mõned õppejõud, kümmekond üliõpilast ja üks emakeeleõpetaja. Sellel koosolekul tunnustati keeleteadusliku seltsi loomine vajalikuks ning tema nimeks valiti Emakeele Selts. Teisel asutamiskoosolekul kuu aega hiljem, 23. aprillil, võeti vastu seltsi põhikirja ning esitati esimesed teaduslikud ettekanded. Kolmandal asutamiskoosolekul, 8. mail, valiti uue seltsi juhatus. Nii oli Tartu ülikooli juures tegevust alustanud keeleteaduslik selts.

Seltsi loomise otsene algataja oli Tartu ülikooli tolaeagne läänemeresoome keelte professor Lauri Kettunen (1885—1963), kellel oli kahtlemata eeskujuks Soomes juba mitukümmend aastat tegutsenud Kotikielen Seura (asut. 1876), mille tööst ka L. Kettunen ise oli juhtivalt osa võtnud.

*

Emakeele Seltsi esimeses põhikirjas on seltsi ülesanded fikseeritud küllaltki tagasihoidlikult: «Akadeemilisel Emakeele Seltsil... on ülesandeks äratada huvi eesti keele tundmise, arendamise ja uurimise vastu, selles mõttes ka kirjandust, rahvakeelt, rahvateadust ja sugukeeli tähele pannes» (§ 1). Põhikirjas on kirja pandud ka kavatsus hakata välja andma oma ajakirja (§ 8). Tegelikult väljus noor keeleteaduslik selts üsna varsti «huvi äratamise» raamidest ning hakkas tegelema ka praktilise uurimistööga.

Emakeele Selts alustas oma tegevust avalike ettekandekoosolekute korraldamisega ning keeleteaduslike arutamisega. Teisel tegevusaastal alustati väljaannete kirjastamist (esialgu oma rotaatori abil). Kolmandal tegevusaastal (1922) hakati välja andma ajakirja «Eesti Keel» ning alustati eesti murdeainestiku süstemaatilist kogumist ja uurimist.

Need kolm tegevusliini — avalike ettekannete korraldamine, keeleteadusliku kirjanduse publitseerimine ning murdeainestiku kogumine — on seltsi põhiülesannetena püsinud kogu kuue aastakümne vältel. Nendele lisandusid eri aegadel mitmesuguse iseloo-

muga ning erineva ulatusega ülesanded: õigekeelsusküsimuste arutamine ja kirjakeele (sealhulgas eri teadusharude terminoloogia) korraldamine, võõrapäraste ees- ja perekonnanimede eestistamine ja selle propageerimine, kohanimede korrastamine, lähemate sugulaskeelte uurimine, ka eesti keelele kohase kiirkirjasüsteemi väljatöötamine jm.

Selts jäi töötama Tartu ülikooli juurde, kes teda osaliselt finantseeris. Toetust saadi ka haridusministeeriumilt (eriti murdeuurimiseks) ja mujaltki. 1925. aastal võeti vastu uus põhikiri, millega taotleti seltsile juriidilise isiku õigusi. Põhikirjas fikseeriti uueks nimeks Akadeemiline Emakeele Selts (AES), mida tegelikult oligi juba kasutatud. Seda nime kandis selts 1952. aastani, millal ta sai tagasi esialgse nime.

Nõukogude korra taaskehtestamine Eestis 1940. aasta suvel tõi muudatuse ka Emakeele Seltsi ellu. Uurimistööd sai selts jätkata kuue alalise palgalise töötajaga. 1941. aastal kavandati ulatuslikku uurimistööd teadusliku uurimisasutuse raamides. 1. juunist arvati Emakeele Seltsi töötajad Teadusliku Uurimisinstituudi koosseisu.

Varsti alanud sõda ning järgnenud Saksa fašistlik okupatsioon katkestasid seltsi tegevuse mitmeks aastaks. Okupatsioonivõimud ei andnud selleks pikka aega luba; alles 1944. aasta kevadel saadi ülikooli rektorilt nõusoleku seltsi üldkoosoleku kokkukutsumiseks, et kinnitada aruanded ja valida uus juhatus. Mitteametlikult oli piiratud ulatuses jätkatud murdekogude korrastamist, kuni need 1944. aasta suvel sõja jalust mitmele poole maale evakueeriti.

Emakeele Seltsi tegevus jätkus pärast Nõukogude Eesti vabastamist. Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu määrusega 22. septembrist 1945 saadi ametlik tegutsemisluba ning sama määruse alusel moodustati kolmeliikmeline organiseerimiskomisjon (J. V. Veski, A. Kask, K. Aben) seltsi töölerakendamiseks. 9. detsembril peeti ettekandekoosolek, kus tutvustati tegevusväljavaateid ja otsustati asutada seltsi juurde üliõpilaste keelering. See oli esimene üliõpilaste teaduslik ring Tartu Riiklikus Ülikoolis. Hiljem liitus ring ÜTO-ga (1948), kuid jätkas veel mitme aasta vältel (1951. aastani) tegevust ka seltsi ringina.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia asutamise järel viidi Emakeele Selts üle akadeemia juurde. Seltsi varade üleandmine ülikoolilt akadeemiaale toimus 31. mail 1946. Kui akadeemia süsteemis hakkas tööle Keele ja Kirjanduse Instituut (1947), kooskõlastati seltsi ja instituudi tegevus ja jaotati ülesanded. Seltsi suured murdekogud deponeeriti instituuti. 1947. aasta kevadel sai Emakeele Selts vastutava sekretäri ametikoha (1. jaanuarist 1969 teaduslik sekretär) ja sellest peale oli võimalik hakata seltsi tegevust sihikindlalt arendama. Niisiis võib öelda, et 1947. aastaga algab Emakeele Seltsi tegevuses uus ajajärk.

Oluliselt on mõjustanud seltsi liikmeskonna paiknemist ja edaspidist tegevust Keele ja Kirjanduse Instituudi ületoomine Tartust Tallinna 1952. aastal. 1953. aastast on Tallinnas ka seltsi asjaajamine.

Vastavalt vajadustele on seltsis moodustatud lühema või pikema kestusega töökomisjone ja toimkondi. Praegu tegutseb aktiivselt muredetoimkond, hooti on tegutsenud keeletoimkond (mõlemad asut. 1963). Seltsi juures töötab praegusajal kaks sektsiooni: rahvaluulesektsioon (asut. 1966) ning lingvistilise poeetika ja stilistika sektsioon (asut. 1977). Seltsi väljaannete trükkitoimetamise eest hoolitsevad mitmed toimetuskolleegiumid.

Lühidalt Emakeele Seltsi liikmeskonnast. Tegevust alustas ES 60 aastat tagasi vähem kui 20 liikmega. Esimese tegevusaasta lõpul oli tegevliikmeid 43. Järgnenud kahekümne aasta jooksul kõikus registreeritud tegevliikmete arv poolesaja ja saja vahel, 1940. aasta lõpul oli neid üle 40.

Pärast Suure Isamaasõja lõppu hakati liikmeid uuesti registreerima. 1947. aasta lõpul oli Emakeele Seltsil üks auliige (akad. J. V. Veski), 46 tegevliiget ja 62 üliõpilasehki toetajaliiget. Hiljem toetajaliikmete kategooria kaotati ning aktiivsemad üliõpilased võeti vastu seltsi tegevliikmeiks. 1958. aastal ulatus tegevliikmete arv üle saja (105) ja 1964. aastal üle kahesaja (215). 1979. aasta lõpul oli auliikmeid viis ning tegevliikmeid 322. Märtsis 1980 peetud aastakoosolekul võeti vastu veel uusi auliikmeid ning tegevliikmeid. Niisiis oli Emakeele Seltsil 60. aastapäeva seisuga 8 auliiget ja 332 tegevliiget. Auliikmed on ENSV TA akadeemik Paul Ariste (Tartu), kauaaegne keeleteimetaja Elmar

Elisto (Tallinn), ENSV TA korrespondentliige prof. Arnold Kask (Tartu), komi keele uurija ja luuletaja prof. Vassili Lõtkin (Moskva), keelematerjali- ja rahvaluulekoguja Marta Mäesalu (Pärnu rajoon), kauaaegne kirjakeele korraldaja Ernst Nurm (Tallinn), ENSV TA korrespondentliige Eduard Päll (Tallinn) ja kauaaegne murdeuurija Aili Univere (Tallinn).

Seisuga 1. jaanuar 1980 jagunesid seltsi tegevliikmed (322) elukoha järgi sellisel: Tallinnas 168 (52,2%), Tartus 91 (28,3%) ja mujal Eestis 49 liiget (15,2%), teistes liiduvabariikides või välismaal 14 liiget (4,3%). Üle poole tegevliikmetest töötas kõrgkoolides ja teadusasutustes, umbes 15% oli tegevõpetajaid, kokku umbes niisama palju oli ka ajakirjanikke, toimetajaid, tõlke ja korrektoreid, ülejäänud 15–20% moodustasid üliõpilased, pensionärid, raamatukogutöötajad ja teiste elukutsete esindajad.

Emakeele Seltsi esimehed on olnud prof. Lauri Kettunen (1920–1924), prof. Andrus Saareste (1925–1933, 1935, 1936–1941), prof. Julius Mägiste (1934, 1936), akadeemik prof. Johannes Voldemar Veski (1946–1968) ja prof. Arnold Kask (1944, alates 1968. aastast).

*

Nagu öeldud, alustas selts oma tegevust koosolekute korraldamisega. Esimene ettekanne toimus 23. aprillil 1920, see oli A. Saaberki (Saareste) programmiline «Murrete uurimisest». Esineja pidas murdematerjali kogumist ja uurimist uue seltsi üheks peaülesandeks.

Ettekandekoosolekud olid avalikud. Neist võttis osa ülikooli õppejõude, üliõpilasi, eesti keele õpetajaid ja teisi keelehuvilisi. Esinejateks olid siiski peamiselt ülikooli õppejõud. Ettekannetes käsitleti mitmesuguseid keeleprobleeme, üsna sageli sõnaetümoloo-
giaid, anti ülevaateid murdeuurimisreisidest, kõneldi kohanimedest, sugulaskeelte uurimisest jm. Tihti käsitleti praktilisi õigekeelsusküsimusi, mis huvitasid laiemat üldsust ning tekitasid elavat mõttevahetust. ES-i koosolekul oli kaheldamatult küllalt suur tähtsus meie keeleavalikkuse aktiveerimisel ja keelilise mõtte arendamisel. Suur osa ettekannetest avaldati hiljem seltsi ajakirjas «Eesti Keel» ja mujal. Esimestel tegevusaastatel korraldati keskmiselt 7–10, hiljem 6–8 koosolekut aastas. Sõjaeelse 21 tegevusaasta kestel esitati kokku 271 ettekannet.

Esimestel sõjajärgsetel aastatel peeti ettekandekoosolekuid harva, kuid viiekümne-
date aastate alguseks muutusid need regulaarseks. Seltsi koosolekuid asendasid 1946–1950 osalt ka üliõpilaste keeleringi omad, kus nende aastate jooksul esitati kokku üle 40 ettekande.

Keele ja Kirjanduse Instituudi ületoomisega Tallinna tekkis pealinnas uus keelelu keskus ja 1953. aasta sügisest hakkas Emakeele Selts ka Tallinnas ettekandekoosolekuid korraldama. Juubelikoosolek Tartus 23. märtsil 1980 oli järjekorras 432. Ettekannete üldarv oli selleks ajaks 787.

Tavapäraste koosolekute kõrval on sõjajärgsetel aastatel olnud arvukalt teisigi üritusi. Selts üksi või koos Keele ja Kirjanduse Instituudi ning Tartu Riikliku Ülikooliga on korraldanud mitmeid keeleteaduslikke konverentse ja nõupidamisi, omapoolsete ettekan-
tega on osa võetud ka üleliidulistest ja regionaalsetest üritustest väljaspool Eestit. Aastail 1963 ja 1964 organiseeris ES ühingu «Teadus» Kesklektooriumis Tallinnas kaks loengusarja (19 loengut) «Keelest ja keeleteadusest», kus esinesid meie juhtivad keeleteadlased. Murdekorrespondentidele mõeldud seminaridel on aastate kestel esitatud üle poolesaja ettekande.

Alates 1968. aastast korraldab ES iga aasta juunikuus keeleteadusliku konverentsi J. V. Veski päeva nime all, millega tähistatakse silmapaistva keeleteadlase sünniaastapäeva. Nendel päevadel on käsitletud tänapäeva kirjakeele aktuaalseid küsimusi, eesti kirjakeele ajalugu, sõnaraamatuid jm. 1980. aasta juunis toimus 13. J. V. Veski päev, kõne all oli ajakirjanduskeel.

1966. aasta sügisest peale on väga regulaarselt oma koosolekuid pidanud seltsi rahvaluulesektsoon (aasta jooksul 8–10 koosolekut Tartus, mõned ka Tallinnas), 1977. aasta sügisest ka lingvistilise poeetika ja stilistika sektsoon (Tartus).

Eraldi tuleks nimetada veel kaht ürituste sarja, millele pandi alus 1961. aastal ja

mis on aastate vältel muutunud õige populaarseks. Need on Emakeele Seltsi keele- ja rahvaluulepäevad.

Keelepäevade korraldamiseni jõuti uute tegevusvormide otsinguil, eesmärk oli viia keelelisi teadmisi rahva hulka, tutvustada laiemale avalikkusele üldarusaadavas vormis keeleteaduse saavutusi ja ühtlasi tõsta nõnda üldsuse huvi keeleküsimumste vastu. Esimene keelepäev toimus Viljandis 7. oktoobril 1961 ja sai väga hea vastuvõtu osaliseks. Järgmisel kevadel korraldati keelepäevad Võrus, Elvas, Märjamaal ning taas Viljandis, seejärel paljudes eri kohtades. 1980. aasta kevadeni oli seltsi algatusel või osavõtul toimunud kokku 72 keelepäeva 32 kohas üle kogu Eesti: Elvas, Haapsalus, Jõgeval, Järvel, Kehras, Kilingi-Nõmmel, Kingisepas, Kiviõlis, Kuusalus, Kärđlas, Maidlas, Missos, Mustjalas, Mustvees, Märjamaal, Nuias, Otepääl, Paides, Pärnus, Püssis, Rakveres, Rāpinas, Sondas, Tallinnas, Tapal, Tartus, Torgus, Tõrvas, Vaekūlas, Valgas, Viljandis ja Võrus.

Keelepäevade ettekannete temaatika on olnud lai. See on ulatunud kodumurdest maailma keelteni, suure ja väikese algustāhe reeglitest struktuursē lingvistika ja masintõlke probleemideni. Siia on māhtunud õpilasargoo ja terminoloogia, kaubandusliku tarbekeele ning ilukirjandusteoste keele käsitlused, meie isikunimed ja kohanimed, lühipeatükke kultuuriloost ning palju muud. Esikohale on jäänud siiski praktilised tänapäeva kirjakeele küsimused (õigekeelsus, üldine keelekultuur jm.).

Võimalust möōda on keelepäevi seotud riiklike ja kultuurilooliste tähtpäevadega ning võetud kavva sellekohaseid ettekandeid. Nii on silmas peetud Nõukogude Liidu moodustamise 50. aastapäeva (1972), J. V. Veski 100. sünniaastapäeva (1973), eestikeelse trūkisõna (raamatu) 450. aastapäeva (1975), A. H. Tammsaare 100. sünniaastapäeva (1978), V. I. Lenini 110. sünniaastapäeva ja Eesti NSV 40. aastapäeva (1980). On korraldatud ka temaatilise keelepäevi. Neil on kõne all olnud eesti keele sõnavara, isikunimed ja nende uurimine, eesti murded, akad. J. V. Veski tegevus kirjakeele korraldamisel, eesti raamatu ajalugu, O. W. Masingu tegevus, tehiskeeled, kirjakeele korraldamine ja normimine, eripedagoogika probleemid, rahvaste sõprus, akad. P. Ariste keeleline tegevus ja palju muud.

Mõned arvulised andmed. 72-l keelepäeval on esinenud 253 isikut, neist õpilasi 127. Ettekandeid on esitatud kokku 389 (õpilasettekandeid 114, seejuures paljud kollektiiv-ettekanded). Keelepäevadest osavõtjaid on olnud kokku üle 13 400, sellest valdav osa õpilaspublik.

Esimestel keelepäevadel väljendus küllaltki selgesti suunitlus esmajoones emakeeleõpetajaile. Hiljem hakkasid üha enam domineerima ühe kooli (või rajooni) õpilaskeelepäevad. Niisugused keelepäevad on küll tingimata vajalikud, kuid edaspidi tuleb seltsil siiski senisest enam tähelepanu osutada just õpetajatele määratud keelepäevade organiseerimisele (päevakorras oleksid keelenormid ja uued õppekavad ning nende kommenteerimine jm.).

Keelepäevade edu andis mõtte korraldada ka rahvaluulepäevi. Aastail 1973—1980 on neid seltsi kaaskorraldusel toimunud 11: Elvas (1973, 1976), Märjamaal (1974), Otepääl (1975), Kuusalus (1976), Obinitsas (1977), Viljandis (1978), Kolga-Jaanis (1979), Pärnu-Jaagupis (1979), Tallinnas (1979) ja Keilas (1980). Kõik rahvaluulepäevad on kulgenud heal tasemel, ettekannete kõrval on kavas olnud rohkesti rahvamuusikat ja -tantse.

Seltsi lingvistilise poeetika ja stilistika sektsiooni algatusel on korraldatud kaks stilistikapäeva (Elvas 1978, Tartus 1979).

Kõik keele- ja rahvaluulepäevad on olnud kollektiivsed üritused. Seltsi koostööpartneriteks on olnud kõige sagedamini ühe või teise rajooni või linna haridusosakond ning see kool, kus päev parajasti toimub. Ühel või teisel juhul on kaaskorraldajaks olnud veel Haridusministeerium, rajooni või linna pedagoogikakabinet, Tallinna Pedagoogilise Instituudi eesti keele ja kirjanduse kateeder jt.

*

Küllaltki märkimisvāärne on olnud Emakeele Seltsi osa keeleteadusliku kirjanduse väljaandmisel. Kirjastamistegevust alustati teisel tegevusaastal, 1921. Esimese trūkisena

ilmus L. Kettunen brošüür «Nimede valik ning soetamine». Kirjutusmasinal ja paljundus-aparaadil paljundatuna anti välja «Akadeemilise Emakeele Seltsi Aastaraamat I. 1920», esimene liivi lugemik, koguteos «Eestlasele eesti nimi» jm.

Kolmandal tegevusaastal hakati avaldama keeleteaduslikku ajakirja «Eesti Keel», mida ilmus ühtejärke 19 aastakäiku (1922—1940), 6—8 numbrit aastas. Ajakirja väljaandmisel oli küllaltki raskusi: tellijaid oli vähe (tiraaž kõikus 1500 ja 400 vahel), toetussummadest oli sageli nappus, kaastööliste arv oli väike. Ajakiri täitis aga olulist osa meie tolleaegses keeleelus. «Eesti Keele» peatoimetajatena on olnud tegevad J. Mark (1922—1923), A. Saareste (1923—1931), J. Mägiste (1932—1935) ja J. V. Veski (1936—1940).

Kõrvu ajakirja väljaandmisega jätkas selts ka oma toimetiste sarja. Ajavahemikus 1921—1940 ilmus selles 48 suuremat ja väiksemat teost. Paljud neist olid artiklite ära-trükid ajakirjast «Eesti Keel» või mujalt. Kõige suuremate teostena nimetatagu E. Muugi koostatud kaht keeleõpikut (1927), mis said väga populaarseks, A. Saareste ja A. R. Cederbergi teost «Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi. I—II (1927—1931), J. Mägiste «Soome-eesti sõnaraamatut» (1929) ja V. Tauli «Oigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtteid ja meetodeid» (1938).

Suure Isamaasõja järgsetel aastatel alustas ES oma publitseerimistegevust murdekogujatele määratud brošüüri «Kogumistöö juhendaja eesti keele alal», mida ilmus kokku 7 numbrit (1949—1958).

Akadeemik P. Ariste algatusel alustas 1955. aastal ilmumist Emakeele Seltsi aastaraamat, mis on kujunenud seltsi põhiväljaandeks. Siiani on seda ilmunud 25 aastakäiku. Oma mahult vastab aastaraamatu köide umbes omaaegse «Eesti Keele» aastakäigule, sisult on aga tunduvalt erinev, olles ajakirjast vähem päevakajaline, kuid sisaldades rohkem ulatuslikke uurimusi. Aastaraamatu peatoimetaja on algusest peale olnud P. Ariste. Esimesest köitest alates on toimetamistööst osa võtnud E. Ahven, H. Ahven ja A. Kask, lühemat aega V. Hallap, H. Rajando, H. Rätsep, T.-R. Viitso, V. Põlma, Ü. Tedre jt.

Kolm köidet on ilmunud Emakeele Seltsi korrespondentide murdetekstide sarjast: «Valimik Emakeele Seltsi korrespondentide murdetekste. I» (1956), «Pajatusi põhjarannikult» (1957) ning A. Toomessalu «Tuulik, kadakas ja leib» (1969). Kõik kolm valimikku on koostanud ja trükikorda seadnud toimetuskolleegium koosseisus H. Ahven (koostaja), M. Must (toimetaja) ja P. Palmeos.

1958. aastal ilmusid esimesed kaks teost Emakeele Seltsi toimetiste uuest sarjast. Need olid valimik «Johannes Voldemar Veski keelelisi töid» ning A. Kase monograafia «Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel XIX sajandi eesti kirjakeeles». Täni on toimetiste sarjas ilmunud 13 köidet teaduslikke töid. Nende hulgas on terve sari vadja materjale P. Ariste sulest («Vadjalaste laule» 1960, «Vadja muinasjutte» 1962, «Vadja rahvakalender» 1969, «Vadjalane kätkist kalmuni» 1974, «Vadja muistendeid» 1977 ja «Vadja mõistatusi» 1979), P. Palmeose «Karjala Valdai murrak» (1962), H. Rätsepa «Eesti keele lihtlause struktuur» (1979, Nõukogude Eesti preemia 1980), artiklite kogumikud «Nonginta» (1963) ja «Centum» (1974) jm.

Alates 1960. aastast publitseerib ES populaarteaduslikku väljaannet «Kodumurre», mida senini on ilmunud 13 numbrit. Selle väljaande põhisuund on murdekogumise õhutamise ning vastavate juhendite andmine kaastöölistele, kuid selles avaldatakse ka populaarseid käsitlusi emakeele arenguloost, emakeele sõnavarast, sugulaskeeltest, maailma keelkondadest, tutvustatakse silmapaistvaid keeleuurijaid, paremaid murdekogujaid jne. Väljaande toimetaja on algusest peale olnud H. Ahven, toimetuskolleegiumi on pikemat aega kuulunud M. Must, J. Peegel, M. Norvik ja V. Pall.

Seni on jäänud üksikväljaandeks «Kirjakeel 1964» (toimetaja H. Rätsep), milles on käsitletud tänapäeva kirjakeele probleeme. Seltsil on kavatsus seda publikatsiooni taas-clustada.

*

Nagu eespool juba märgitud, kujunes Emakeele Seltsi kolmandaks põhitegevusalaks murdeainestiku kogumine ja murdeuurimine. Kahel esimesel tegevusaastal tehti selleks ettevalmistusi, koostati tööplaanid ning üliõpilastele jagati vajalikke põhiteadmisi,

Esimene üliõpilane (P. Voolaine) saadeti kogumismatkale 1921. aastal. Selsamal aastal sõlmisid Eesti Kirjanduse Selts ja Emakeele Selts kokkuleppe, mille järgi jäi eesti murdesugemete kogumine ja väljaandmine täielikult Emakeele Seltsi ülesandeks. Ulatuslikku murdekogumist otsustati alustada 1922. aastal, töö üldjuhtimine pandi A. Saarestele. Järgnenud 10 aasta jooksul kavatseti koguda 30 kihelkonnast täielik murdesõnavarakogu, millele pidid lisanduma ka muud murdematerjalid (murdetekstid, häälikuloolised ülevaated jne.).

1922. aasta suvel saatis Emakeele Selts stipendiaatidena murdekogumisele 11 üliõpilast; seda loetakse eesti murdematerjalide süstemaatilise kogumise alguseks. Stipendiumideks andis rahalist toetust ka Eesti Kirjanduse Selts. Järgmistel suvedel saadeti murret koguma võimalust mööda 20–30 stipendiaati. Kahe aastakümne kestel talletati seltsi kogudesse umbes 774 000 sedelit mitmesugust sõnavara (murdesõnu, kohanimed jm.) ning rohkesti murdetekste, häälikuloolisi ja morfoloogiaülevaateid jm. See kõik oli tõhus alus edaspidiseks uurimistööks ning kavatsitava murdesõnaraamatu koostamiseks. Needsamad sõnavarakogud (eriti mõisteline sõnavara) olid muuhulgas lähtematerjaliks A. Saarestele tema väljapaistva «Eesti keele mõistelise sõnaraamatu» (köited I–IV, Stockholm 1958–1968) koostamiseks.

Keele ja Kirjanduse Instituudi tegutsemise ajal on instituudi murdeuurijad seltsi murdekogusid süstemaatiliselt ja ulatuslikult täiendanud. On jätkatud nii murdesõnavara kui ka kohanimede kogumist; murdekõne (murdejutustuste) üleskirjutamist on kahel viimasel aastakümnel asendanud ulatuslik helilindistamine ning lindistuste litereerimine. 1980. aasta alguseks oli KKI murdekogudes mitmesugust keelematerjali kokku 4 259 000 sedelit ja 120 824 lk., heliülesvõtteid eesti murdeist 1933 tundi.

Seoses Keele ja Kirjanduse Instituudi tööleasumisega jäi Emakeele Seltsi hooleks murdeainestiku kogumine kohalike keelehuviliste, murdekorrespondentide kaasabil.

Mõte murdekogumisele ulatuslikult kaasa haarata kohalikke keelehuvilisi tekkis Emakeele Seltsis 1930-ndate aastate lõpul, kuigi üksikkaastõõlisi oli kasutatud juba murdekogumise esimestel aastatel. Otsustati luua murdekorrespondentide võrk, mille organiseerimisele asus 1939. aastal üliõpilane H. Keem. Eesmärk oli leida igast kihelkonnast vähemalt üks kaastõõline, kes kohapeal koguks vajalikku keelematerjali (näiteks Emakeele Seltsi küsimustike järgi). Esimesel nõukogude aastal korraldati keelehuvilistele murdeainestiku kogumise võistlus, mis andis häid tulemusi ning innustas huvilisi edaspidisele tööle.

Saksa fašistliku okupatsiooni aastail süstemaatiline murdekogumine katkes, kuid kohalike kaastõõlistega püüti kontakti säilitada ning õhutati neid kogumist jätkama. Sõja lõpuaastal korrespondentide võrk lagunes. Seda asuti taastama 1947. aastal, kui Emakeele Selts uuesti tegevust alustas. Murdekaastõõliste arv on nüüd püsinud aastaid 60–70 vahel. See on soovitud küll tunduvalt väiksem, kuid ka sellisena on kaastõõliste võrk küllaltki edukalt tegutsenud.

Esimestel sõjajärgsetel aastatel, kui korrespondentide võrk oli alles väljaarendamisel, saadi väärtuslikku keelematerjali üliõpilaste keeleringi kaudu. Mitmel aastal korraldas selts üliõpilastele auhinnatõid, mis andsid huvitavaid käsitlusi mitmesugustel teemadel, nagu Eesti laskurkorpuse erikeel (1947), mingi tööala sõnavara (1948), ühe valla kohanimed (1949), ühe murde grammatika (1950).

Murdekorrespondentide võrgu töö muutus tõhusamaks viiekümnendatel aastatel. 1957. aastast alates on uuesti toimunud iga-aastased murdeainestiku kogumise võistlused. Igale võistlusele on esitatud keskeltläbi paarkümmend tööd, mõnel aastal ka kuni 36 kaastõõd. Viimastel aastatel on paremaid tulemusi saadud sõnavara ja kohanimede kogumisel. Seniseks tippaastaks on olnud 1977, millal laekus üle 27 600 sedeli sõnavaralisi teateid.

Võistlustööde näol on aastail 1957–1979 saadetud Emakeele Seltsile murdematerjali kokku üle 269 000 sõnasedeli ja üle 16 000 lehekülje teksti: haruldasi murdesõnu, rahvapärast fraseoloogiat, eri tööalade sõnavara, üliõpilasargood, koha-, isiku- ja loomanimesid, murdejutustusi, mitmesuguste tööde kirjeldusi jm. Murdeainestikku on saadetud ka väljaspool võistlust. 40 aasta jooksul on murdehuviliste kaasabil kogutud väärtuslikku

keelematerjali kokku üle 369 000 sedeli ja umbes 36 900 lk. Kõik see rikastab märkimisväärselt meie murdekogusid.

Murdekogumisega on edukalt tegelnud eri elukutsetega keelehuvilised: käsi- ja põlutöölised, ametnikud, koduperenaised jt. Silmapaiste on kooliõpetajate (ka pensionil olevate õpetajate) osa. Häid kaastöid on saanud mitmed õpilas- ja üliõpilasrühmad.

Kogu seda tööd suunab seltsi murdetoimikond, keda juhib algusest peale (1963) M. Must. Korrespondentide võrgu juhendaja on H. Kaal.

*

Oma kuuekümneme tegevusaasta kestel on Emakeele Selts suutnud endale seatud ülesannetega küllaltki edukalt toime tulla. Seltsi asutamisega kaotati üks tühimik, mis oli kahekümnendate aastate algul Eesti teadus- ja kultuurielus. Seltsist sai eesti keele uurimise keskus, kes suuresti kujundas meie tolleaegset keeleelu. Emakeele Seltsi senise tegevuse tulemused ja kogemused murdeuurimise valdkonnas toetasid oluliselt 1947. aastal tegevust alustanud Keele ja Kirjanduse Instituudi tööd sel alal. Kui oma esimesel tegevusperioodil (1920—1940) oli ES üsna kitsalt akadeemiline Tartu selts, siis on ta eriti viimase paarikümne aasta kestel kujunenud üle-eestiliseks organisatsiooniks. See ilmneb mitte üksnes liikmeskonna paiknemises, vaid tegevuse kogu ulatuses. Lingvistide kõrval on juba üle kümne aasta seltsi tegevusest elavalt osa võtnud ka meie vabariigi rahvaluuleuurijad.

Kui vaadelda üksikuid tööloike, võib kokku võttes märkida järgmist.

Murdeuurimine on Emakeele Seltsilt kui ühiskondlikult organisatsioonilt üle antud sellekohasele teaduslikule asutusele — Keele ja Kirjanduse Instituudile. Emakeele Selts aitab oma võimaluste piires sellele tööle aktiivselt kaasa.

Keeleteadusiiku kirjanduse publitseerimisel on Emakeele Selts oma tegevust laiendanud ja mitmekesistanud. Aastail 1922—1940 oli seltsi peaväljaandeks ajakiri «Eesti Keele», selle kõrval publitseeriti toimetiste sarja. Tänapäeval on seltsi peaväljaanne Emakeele Seltsi aastaraamat (alates 1955), millele lisanduvad seltsi toimetiste sari, murdetekstide valimikud, populaarteaduslik väljaanne «Kodumurre» jt.

Kui võrrelda omavahel sõjaeelse (1920—1940) ja sõjajärgset (alates 1947), nõukogude perioodi seltsi tegevuses, siis võib kõige suuremat erinevust nentida loengulises töös, s. t. ettekandekoosolekute, konverentside, keelepäevade jms. korraldamises. Esimesel ajajärgul korraldas selts teatavasti Tartus 6—10 koosolekut aastas (kokku 10—30 ettekandega). Tartu osas on käesoleval ajal jäädud enam-vähem samade arvude piiridesse, juurde on aga tulnud koosolekud Tallinnas, regulaarsed rahvaluulesektiooni koosolekud, iga-aastased konverentsid, keelepäevad ja rahvaluulepäevad üle kogu Eesti ning teisigi üritusi. Ettekannete koguarv on tõusnud üle saja (1979. aastal 139).

Keele- ja rahvaluulepäevade korraldamine viimase poolteise aastakümne vältel on õige tõhusalt kaasa aidanud keele- ja rahvaluuleteaduse populariseerimisele ning seltsi tegevuse ja eesmärkide tutvustamisele laiemas üldsuses. Käesoleva artikli kirjutamise ajaks on Emakeele Seltsi algatusel või kaaskorraldusel toimunud 72 keelepäeva ja 11 rahvaluulepäeva paljudes eri kohtades. Uued keele- ja rahvaluulepäevad on ettevalmistamisel.

Oma traditsioonilisi akadeemilisi ülesandeid säilitades ja edasi arendades on Emakeele Selts nõukogude ajal osutanud rohkesti tähelepanu teadussaavutuste populariseerimisele ning otsese kontakti tihendamisele üldsusega. Seesugused vahetud sidemed avalikkusega on teiselt poolt edasi arendanud ka Emakeele Seltsi enda tegevust.

Emakeele Selts

Toimetusse saabunud
21. V 1980